

Відгук
офіційного опонента доктора філологічних наук,
професора Руснак Наталії Олександровни
про дисертацію
Кобиринки Галини Степанівни
«*Наголос у структуруванні українського діалектного континууму*»,
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова
(Київ, 2021 – 433 с.)

Кожну мову вирізняє особливий фонетичний (акцентний) лад. Е. Сепір стверджував, що «недоліки мови загалом компенсують його переваги. Так, англійський вокалізм більш тьмяний, ніж вокалізм французької мови, але цей недолік англійської мови усуває його ритмічне розмаїття». Милозвучність української мови пов’язана з акцентуацією.

Пригадаймо термін В. фон Гумбольдта *зовнішня форма мова*, йдеться про звуковий та ритміко-акцентуаційний вияв мови, який продовжив О.О.Потебня у *зовнішній формі слова*. Психологічний напрям мовознавства приділяв велику увагу звуковій стороні мови, по-перше, тому що фонетичний і акцентний склад мови є однією із дистинктивних рис мови, по-друге, мова становить ступінь розвитку, який передує «патогномічний звук, тобто онатомо-поетичний ступінь, коли звуки відтворюють мисленнєві явища» (О.О.Потебня).

Тож **актуальність** наукової розвідки Г.С. Кобиринки «*Наголос у структуруванні українського діалектного континууму*» зумовлена необхідністю вивчення діалектного наголосу як чинника формування ритмічного візерунка українського діалектного простору, милозвучності української мови. До того ж, евристичний потенціал акцентуації говірок у тому, що вона уповноважує висновки про членування діалектного простору.

Теоретичне значення наукової роботи в тому, що вона заповнює лакуну щодо акцентного рівня української мови (у роботі теоретично обґрунтовано наявність акцентного рівня мови), увиразнює сингармонію філологічних дисциплін у сприйняття діалектних явищ, пропонує багатий фактичний матеріал для порівняльно-історичних студій слов'янських мов, пояснює закони кодифікації акцентної норми, як національної, так і діалектної. Дослідження проведено в синхронії із залученням діахронного аспекту.

Дослідження акцентуації української діалектної мови проводиться у широкому слов'янському контексті на тлі літературної мови.

Підкреслюємо **новизну** наукової роботи, яка полягає в тому, що Г.С. Кобиринка, підсумувавши окремі думки мовознавців щодо просодії української літературної мови та діалектної (К. Ганкевича, І. Верхратського, О. Потебні, Л. Булаховського, Ю. Шевельова, В. Скляренка, І. Матвіяса, Г. Мартинової, Л. Коць-Григорчук та інших), створила теорію наголошування в українській діалектній мові, розробила апарат її лінгвальної реалізації з опертям на поняття *акцентного типу* (синхронний аспект), із залученням зasadничих понять акцентології – *парокситонези*, *праслов'янських акцентних парадигм* – *баритонованої*, *окситонованої*, *рухомої* (діахронний аспект), з'ясувала її вияв не тільки в українській діалектній мові, а у різних стилях української літературної мови початку минулого сторіччя (у художньому та науковому мовленні).

Наявність серйозного емпіричного матеріалу становить важливу та позитивну рису наукової розвідки Г.С. Кобиринки. Успішне досягнення поставленої мети вимагало від дисертанки оперування великим і переконливим фактичним матеріалом, до якого увійшли лінгвогеографічні, лексикографічні, описові дескриптивні праці про українські діалекти, записи діалектного мовлення, матеріали фонотеки діалектного мовлення відділу діалектології Інституту української мови НАН України, дослідження з історичної акцентології, праці початку ХХ ст. для віддзеркалення діалектного

підгрунтя (граматика С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера «Граматика руської мови» (1914), словник Є. Желехівського та С. Недільського «Малоруско-німецький словник» у 2т. (1886), Б. Грінченка «Словарь української мови» у 4 т. (1907–1909), альманах «Хата» П. Куліша, а також художні твори І. Франка.

Виконання поставлених завдань (12 пунктів) вимагало застосування різноманітних методів та дослідницьких процедур: для інвентаризації та опису одиниць застосовано описовий метод, для зіставлення виявлених сучасних акцентних типів із реконструйованими праслов'янськими акцентними парадигмами – порівняльно-історичний метод, для дослідження поведінки наголосу в монологічному мовленні застосовано текстологічний аналіз, для з'ясування просторового вияву мовних одиниць – ареалогічний метод.

Структура роботи чітка і логічна, відповідає меті та завданням: складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку літератури, додатків.

Вступ відповідає вимогам до такого типу робіт: містить всі необхідні рубрики.

Теоретичний блок: перший розділ «Акцентуація як розділ мовознавства» і другий «Український діалектний наголос: джерела вивчення» засвідчує високий науковий рівень запропонованого дослідження, лінгвістичну ерудицію дисертантки та глибоку обізнаність з предметом дослідження. У цьому блоці розглянуто широке коло питань, як-от: аналіз витоків акцентології, запропонована розгалужена класифікація говорів, груп говорів, наріччя за словесним наголосом (наголошенням певних морфологічних форм), модель опису акцентуаційної системи говірки з виокремленням етапів дослідження наголосу у словозмінній парадигмі. Авторка виокремлює джерела вивчення наголосу в українській діалектній мові із зазначенням «переваг» кожного з них: діалектний текст становить не лише діалектну модель опису, а й дозволив дослідити дію граматичної аналогії; лінгвістичні атласи важливі не тільки як джерело дослідження просторової поведінки

наголосу, а також і для визначення генези говірки; словники посприяли вивченю тенденцій наголошування в діалектному континуумі (зазначимо, що до уваги бралися й фразеологічні словники); писемні пам'ятки уможливили дослідження динаміки наголошування у граматичних формах. З-поміж джерел вивчення наголосу в українській діалектології авторка виокремила програму-питальник. Проаналізувавши наявні в лінгвістичній літературі питальники, Г.С.Кобиринка сформулювала теоретичні настанови до цього жанру наукового літератури і запропонувала «авторську» програму-питальник з акцентуації, структура якої представлена чотирма частинами. Програма-питальник послугує подальшому вивченю акцентних систем окремих регіонів.

У практичному блоці дисертації, третій, четвертий, п'ятий, шостий розділи, аналіз акцентних діалектних явищ відзначений виваженим фаховим викладом, аргументованістю основних теоретичних положень, самостійністю та оригінальністю спостережень, достовірністю інтерпретації мовного матеріалу. Комплексний аналіз акцентних типів іменних частин мови в українському діалектному просторі реалізований у третьому розділі, концептуально значимому «Наголошування в українському діалектному просторі: іменний сегмент». Відзначаємо детальний, скрупульозний опис акцентних типів іменних частин мови, передовсім іменника і прікметника. Розгалужена класифікація акцентних типів іменних частин мови ґрунтуються на триединій основі (враховано морфемну структуру, кількість складів та порядкову ознакоу наголошеного складу). Так, у класі іменників рухомий/нерухомий наголос у словозмінній парадигмі визначено на підставі наголошування /ненаголошування того самого сегмента слова – кореня, суфікса, префікса, закінчення (в межах тієї самої морфеми, того самого складу). З'ясовано акцентні типи рухомого/нерухомого наголосу. Нерухомий наголос непохідних та похідних іменників представлено 4 акцентними типами: для непохідних – наголос може бути кореневим чи флексивним; для похідних – кореневим, суфіксальним, префіксальним, флексивним.

Нерухомий наголос представлений 4 акцентними типами: кореневий, флексивний, префіксальний. Відзначаємо, що у поле зору дисертантки потрапили і запозичені з польської мови іменники, акцентні типи представлені 2 групами: 1) іменники, у яких не змінилась акцентна модель; 2) іменники, у яких змінилась акцентна модель. Г.С.Кобиринка уводить поняття *варіантність зовнішня і варіативність внутрішня*, детально описуючи її акцентну реалізацію.

Нам імпонує, що у § 3.2. акцентні типи займенників зреалізовані у мовленні різних вікових груп діалектоносіїв. Заслуговує уваги думка, що поведінка наголосу в прийменниково-займенникових конструкціях вирізняє українську мову з-поміж інших східнослов'янських мов і зближує її з сербською та хорватською (с.167). У § 3.2. ґрунтовно проаналізовано акцентуацію прикметників різних структурних, семантичних і граматичних класів в українських говірках: якісних, відносних і присвійних прикметників, якісних прикметників із суфіксом *-еньк-*, ступеньовані прикметники. Запропоновано детальну класифікацію типів наголошування: кореневий, флексійний типи з подальшою класифікацією за порядковою характеристикою складів. Зазначено межі поширення кожного акцентного типу іменних частин мови.

Опис акцентних типів супроводжують історичні коментарі.

У цьому розділі знайшло відображення питання про зовнішні і внутрішні чинники мовного розвитку, які впливають на зміну наголосу (с.217). У § 3.7.1. «Диференціація українського простору за ознакою наголошування іменників», а до аналізу залучено і власні назви, виокремлено 1) парокситонне наголошування з поділом на кількість складів, 2) пропарокситонне наголошування, 3) окситонне наголошування. Дослідниця переконливо доводить, що парокситета, пропарокситонеза, окситонеза – акцентуаційні риси, які диференціюють український діалектний простір. У цьому розділі зреалізовано функційний аспект української акцентуації (с.237).

У четвертому розділі Г.С.Кобиринка всебічно висвітила зasadniche поняття української акцентології – парокситонезу, а саме: походження, ареальний вияв, сферу поширення в українському лексиконі (на прикладі літери *П*). Авторка внесла свої корективи до розуміння цього феномена, впровадивши поняття *повна парокситонеза, неповна парокситонеза, нерухома парокситонеха, рухома парокситонеза*. Таким чином, Г.С.Кобиринка долучилася до розбудови термінологічного апарату української акцентології.

У п'ятому розділі матрицю наголошування, характерну для українського діалектного простору, накладено на редуктивні говірки: говірки Чорнобильської зони, слобожанські, які взаємодіють з російськими говірками, берестейсько-пинські – із ареалу українсько-білоруської взаємодії, українські говірки у Башкорстані, українську наддунайську говірку, яка функціонує в поліморному ареалі, що дало змогу дослідниці зробити слушні зауваження щодо збереження рис власне українського акцентування та впливу іншомовного оточення.

У шостому розділі проаналізовано діалектну основу (південно-західного та поліського наріч) у акцентованих виданнях літературних текстів початку ХХ ст. Аналіз акцентуації Граматики С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, Словника Є. Желехівського та С. Недільського, художніх творів І. Франка в контексті територіального мовлення уможливлює думку про те, що акцентний тип – парокситонне акцентування, наголос, властивий західноукраїнським говіркам, слід визнати як унормований.

Загальні висновки чіткі, виважені, випливають зі змісту роботи та відповідають поставленим завданням.

Стверджуємо, що дисертаційна робота Г.С.Кобиринки, присвячена аналізу акцентуаційної системи української діалектої мови – системне, інноваційне дослідження творчого характеру, що є вагомим внеском до сучасної української діалектології, історії української мови. Однак висловимо декілька міркувань критичного характеру.

1. Відзначаємо деяку непропорційність структурних елементів дисертації: четвертий розділ стислий, висновки 3 розділу розлогі.

2. Вважаємо, що ключові поняття акцентуації *парокситонеза*, *пропарокситонеза*, *баритонована*, *окситонована*, *рухома акцентуаційні парадигми* варто було б розглянути у теоретичному блоці.

3. До системного опису акцентних типів можна було б залучити дієслівні форми. Так, у південно-західних говірках, у буковинських зокрема, у дієприслівниках стало парокситонне акцентування *зроб'лений*, *змаш'чений*, *спа'лений*, *кроп'лений*, *запла'чений*, але *переп'лачений*; *з'роблено*, *з'машено*, *с'палено*, *пов'ік'ладжувано*.Хоча про наголос дієприкметників у південно-західних говірках йдеться у шостому розділі.

4. На с.185 зазначено: «...за допомогою частки *май* творяться форми вищого і найвищого ступенів порівняння в південносередньозакарпатських говірках *Іршавщини* і *Тячівщини*». Ця формотворча частка румунського походження властива ширшому ареалу, зокрема і буковинським говіркам.

5. Дискусійна думка, проте переконливо доведена, що парокситонне акцентування, властиве західноукраїнським говіркам, слід визнати як унормоване, могла б бути оперта на ідеї С. Караванського.

Зміст автореферату і дисертації ідентичні. Публікації автора (50 праць з теми дослідження, монографія «Українське діалектне наголошування: об'єкт і прийоми пізнання» та широка апробація роботи засвідчили наукову активність і творчий потенціал автора.

Загалом вважаємо, що висловлені зауваження суттєво не знижують наукової вартості дисертаційної роботи Г.С.Кобирички «*Наголос у структуруванні українського діалектного континууму*». Його результати є наслідком самостійної творчої праці, яка є вагомим внеском дисертанта в українське мовознавство. Матеріали дисертації знайдуть застосування у практиці викладання дисциплін філологічних факультетах ЗВО, зокрема в курсах «Українська мова», «Українська діалектологія», «Українська акцентологія», у спецкурсах і спецсемінарах, присвячених діалектній

акцентуації та системі наголошування в літературній мові, а також у лексикографічній роботі з діалектології, зокрема укладений акцентологічний питальник слугуватиме для збирання та опрацювання діалектного матеріалу. До того ж, дисерантка підкреслює важливість укладання акцентологічних регіональних атласів.

Зважаючи на актуальність теми і те, що рецензована праця є викінченим, самостійним дослідженням креативного характеру, а його результати доповнюють лінгвістичну теорію новими аспектами і узагальненнями щодо акцентуації в українській мові, вважаємо, що вона цілком відповідає пунктам 9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженному постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року та № 1159 від 30.12.2015 року), а її автор – Галина Степанівна Кобиринка – заслуговує наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Доктор філологічних наук, професор
кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Наталія РУСНАК

Відмінний до спеціалізованої вченої ради № 26, 143.01 Інституту української мови НАНУ з 20 квітня 2021 р.

Учений секретар спецради В.М. Турса